Tamid: *Revista Catalana Anual d'Estudis Hebraics*, 17 (2022), p. 189-218
ISSN (ed. impresa): 1138-5561 ISSN (ed. electrònica): 2013-4029
DOI: 10.2436/20.1006.01.83 *http://revistes.iec.cat/index.php/tamid*

Šolem Aleychem: «El virolet»(דאָס דרייִדל) o l'art de narrar la nostàlgia del món jueu

Joan Ferrer

Universitat de Girona

Rebut: 24.01.2022 — Acceptat: 13.05.2022

A la bona memòria de Jordi Casanovas,
savi hebraista, amic enyorat

És ídix… El teu pare escrivia en ídix.
—Què és?
És una llengua jueva. Una llengua incomparable, que transmet dolors i alegries sense parió; una llengua molt rica oferta a un poble molt pobre.
Elie Wiesel[1]

Resum. Presentem la primera traducció catalana d'una narració de Šolem Aleychem, considerat un dels més grans escriptors en llengua ídix. «El virolet» (דאָס דרייִדל), escrita originalment l'any 1903, considerem que pot ser vista com una obra emblemàtica de l'estil i l'art narratiu d'aquest escriptor, que va ser molt llegit i pregonament estimat pels lectors jueus del segle xx. La narració demana tenir un

Correspondència: Joan Ferrer i Costa. Universitat de Girona. Facultat de Lletres. Departament de Filologia i Comunicació. Plaça de Josep Ferrater i Móra, 1. ES-17004 Girona. UE. Tel.: 00 34 972 418 200. A/e: *joan.ferrer@udg.edu.*

1. Citat a Mendele Moicher Sfurim, *Fishke lo Zoppo*, traducció de Daniela Leoni, Casale Monferrato, 1984, p. vii.

bon coneixement del món jueu asquenazita, que aquí és narrat a través dels records d'un nen, que transmeten de manera prodigiosa la nostàlgia d'un món irremissiblement perdut.

Paraules clau: Šolem Aleychem, *Dos dreydl*, literatura ídix, nostàlgia, món perdut

Šolem Aleychem: "Benny's Luck" (דאָס דרייִדל) or the art of recounting nostalgia for the Jewish world

Abstract. This article presents the first translation into Catalan of a story by Šolem Aleychem, who is regarded as one of Yiddish literature's greatest writers. Originally written in 1903, "Benny's Luck" (דאָס דרייִדל), entitled "*El virolet*" in Catalan, can be seen as emblematic of the narrative artistry and style of a writer who was widely read and openly loved by 20th-century Jewish readers. The story requires a good knowledge of Ashkenazi Judaism, depicted here through a boy's memories, which prodigiously convey nostalgia for an irretrievably lost world.

Keywords: Šolem Aleychem, *Dos dreydl*, Yiddish literature, nostalgia, lost world

1. L'autor

Šolem Aleychem (שלום עליכם)[2] és el nom literari que usà Šolem Rabinovitš (Pereyaslav,[3] Ucraïna, 1859 – Nova York, 1916). Va ser un escriptor molt brillant que, juntament amb Šolem Yankev Abramovitš (1836-1917)[4] i Y. L. Yitskhok Leybuš Perets (1852-1915), van esdevenir els pares fundadors de la

2. Adoptem en aquest estudi la proposta de Joan Ferrarons i Llagostera per a la transcripció rigorosa i l'adaptació fonicogràfica de l'ídix al català de la seva tesi doctoral: *La traducció de literatura ídix moderna: la judeïtat ídix i el trasllat d'endònims*, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Traducció i Interpretació i d'Estudis de l'Àsia Oriental, 2021, p. 219-220.

3. Per a la romanització dels noms de lloc ídixs usem el recurs en línia de Joan Ferrarons i Llagostera: *https://www.google.com/maps/d/viewer?actionButton=1&mid=1oESmU97UlyVuwqkPWN0jrIzPgiXsEClM&ll=52.75350581667428%2C26.066666666666669&z=5*.

4. Sovint és esmentat amb el nom del personatge que constitueix la veu narrativa de les seves obres, Mendele Moycher-Sforim (מענדעלע מוכר ספֿרים) 'Méndele el venedor de llibres religiosos'. L'edició de les obres reunides d'Abramovitš que tinc porta per títol אלע שריפטען פון מעדעלע מוכר דפרים (ש. י. אבראמאוויץ), Nova York, Hebrew Publishing Company, 1909.

literatura ídix moderna.[5] El nom literari de l'autor ja és una declaració de principis: Šolem Aleychem significa 'la pau sobre vosaltres' i és la salutació habitual entre dues persones jueves quan es troben. L'home que va escriure desenes d'obres amb aquest nom és algú que vol que la pau i el bé davallin sobre les persones que el llegiran.

El pare de l'escriptor era un comerciant de fustes de situació econòmica relativament còmoda. De petit va viure en el llogaret de Voronkov (Voronke en ídix) que posteriorment, en moltes pàgines de la seva extensa obra, es convertí en Kasrilevke, l'*štetl* ('llogaret') mític que encarna i concentra l'ànima del món jueu asquenazita.[6]

La seva mare va morir quan encara era menut. Això explica que alguns dels protagonistes de les seves obres siguin orfes. Les coses van anar malament en els negocis del pare i el nen Šolem va anar a viure amb els avis a Bohuslav; posteriorment retornà a cal seu pare, que s'havia tornat a casar. Una ombra de misèria formà part durant tota la vida de la personalitat del futur escriptor.

La seva família tenia arrels hassídiques. Šolem havia assistit a l'escola elemental religiosa jueva tradicional (*cheyder*), però el seu pare l'encoratjà perquè aprengués rus i es matriculés a l'escola secundària, on excel·lí. L'any 1877 es convertí en tutor dels fills d'un propietari ric de Poberezhka-Sofiika, Elimelech Loyev. S'enamorà d'Olga, la filla de l'amo, i, quan l'afer es descobrí, va haver de deixar la casa. Després obtingué el càrrec de rabí de la corona de la ciutat de Lubny (Luben en ídix) entre els anys 1880 i 1883.

A partir de l'any 1879 havia començat a escriure en hebreu en el diari *Ha-Ṣefira*. En aquesta època desitjava ser un escriptor en hebreu o en rus. El fet de posar-se a escriure en ídix va ser casual. Es va adonar que l'ídix era una llengua accessible a tothom en el món jueu, cosa que no passava si escrivia en les altres dues llengües que ell dominava.

En aquesta època es va poder casar amb Olga Loyev, després que el pare de la noia accedís al seu matrimoni. Es traslladaren a Bila Tserkva, on Šolem treballà per a la família Brody, grans comerciants de sucre. L'any 1875 morí el seu sogre i ell es convertí en administrador del patrimoni familiar. Anaren a viure a Kíiv i allí començà a fer inversions en la borsa. Fundà una revista lite-

5. J. Baumgarten, *Le Yiddish*, París, Presses Universitaires de France, 1993, p. 64-68.

6. D. Miron, «The literary image of the shtetl», *Jewish Social Studies* (Indiana University Press), vol. 1, núm. 3 (primavera 1995), p. 1-43.

rària, *Di Yidiše Folks-bibliotek* (1888-1889), que es va convertir en un referent en la història de la literatura en llengua ídix. En aquest moment, però, per causa de diverses inversions desastroses, es va arruïnar. Es van traslladar a Odessa, on van haver de viure de manera molt modesta.

Durant aquests anys pensà que era possible convertir la literatura en ídix en una literatura «nacional» jueva, juntament amb l'hebreu, llengua fonamentalment religiosa amb una tradició literària ininterrompuda pràcticament des de l'època de la Bíblia. La literatura anterior en ídix pertanyia a un món antic i calia construir sobre models nous,[7] realistes, a l'estil de Turgenev, que Rabinovitš admirava profundament. Entre 1884 i 1889 va escriure sis obres llargues, la més reeixida de les quals probablement fou *Stempenyu* (1888), que tracta de l'amor fracassat entre un músic i una dona religiosa. Les novel·les d'aquesta època solen ser de caràcter fulletonesc, atès que la moralitat imperant en les comunitats jueves d'aquell món no permetia desplegar una realitat de caràcter més eròtic.

Durant la dècada de 1890, Rabinovitš, com a escriptor, passà per una etapa fosca, que no es desclogué fins a l'any 1899, en què es publicà el setmanari en ídix *Der Yud*, que li encomanà textos de caràcter literari que s'havien de publicar setmanalment. L'autor treballava sense parar a fi de poder lliurar els textos a impremta puntualment. Aquí, entre els anys 1899 i 1905, es troba la gran reserva de l'obra de Šolem Aleychem, que li donarà una fama perenne en el món jueu. Les obres produïdes són monòlegs, contes (aparentment) per a nens, relats sobre les festes jueves i les narracions de Kasrilevke, el llogarret jueu per antonomàsia.

Entre els monòlegs, cal destacar les històries de Tevye, el lleter, que va esdevenir un arquetip d'un tipus de jueu, pobre i dissortat, xerraire, profundament religiós i amb una capacitat increïble per a sobreviure a les maltempsades.[8] Entre els contes per a nens *Mayses far yidiše kinder*, hi ha «El virolet» (דאָס דרייִדל), una narració volgudament desgavellada en què un adult parla com un nen i evoca un fet de la infantesa. En les narracions de Šolem Aleychem, tot —el temps, la vida, les paraules— fa la sensació d'anar apressat, com la vida del mateix autor, que es trobava en la necessitat d'escriure sen-

7. L'obra més important sobre la literatura ídix anterior al segle XIX és Jean Baumgarten, *Introduction à la littérature yiddish ancienne*, París, Cerf, 1993.

8. La història de Tevye va esdevenir mundialment famosa a partir del musical *Fiddler on the roof* (1964) i de la pel·lícula del mateix títol (1971). La biografia de J. Dauber (2013) en parla extensament.

se parar per a poder satisfer les demandes dels seus editors i dels seus lectors. Aquestes demandes continuades el deixaren exhaust de forces. D'altra banda, els pogroms de l'any 1905 i la revolució fracassada contra l'Imperi del tsar d'aquest mateix any van fer que Rabinovitš i la seva família fugissin del país. Es refugià a Lviv (Lemberg) i d'allí passà a Ginebra, posteriorment a Londres i finalment s'instal·là a Nova York.

Allí fou rebut com un personatge famós. Els diaris l'anomenaren el «Mark Twain jueu», però la fama li va fer prendre decisions completament equivocades: va menystenir la influència del món cultural i teatral jueu de la ciutat i, alhora, es va fer amic de diaris conservadors, en contra de la influent premsa d'esquerres. Tot plegat va fer que, decebut i ressentit, decidís tornar a Europa l'any 1907. S'establí novament a Ginebra i després a Berlín, notablement abatut. Va haver d'escriure novel·les llargues lliurades en forma de serial (la més famosa d'aquesta època és *Blonżende štern* (בלאָנזשענדע שטערן) («Estrelles errants», 1909-1911). És sabut que l'autor, quan lliurava el fragment setmanal, a penes tenia res escrit del lliurament de la setmana vinent.

L'any 1908, a causa de les dificultats econòmiques i de la nostàlgia que sentia pel seu país natal, va fer una gira per les terres jueves d'Ucraïna i Bielorússia. Va quedar exhaust de salut i emmalaltí de tuberculosi.

Durant la Primera Guerra Mundial va poder escapar de Berlín i es va establir a Copenhaguen. L'any 1914, amb la salut molt malmesa, va tornar a Nova York. El diari *Der Tog* li va oferir un passament que li permetia de viure a canvi de publicar-hi pàgines literàries. Durant l'estiu del 1915 va rebre la trista nova de la mort sobtada del seu fill Miša, fet que el va abatre profundament. L'escriptor va morir a Nova York el 13 de maig de 1916. El seu funeral va congregar unes cent cinquanta mil persones, fet inaudit que va mostrar l'afecte que Šolem Aleychem s'havia guanyat en la comunitat de parla ídix d'aquella gran ciutat.

L'edició de les seves obres completes, *Ale verk fun Šolem Aleychem* (Nova York, Šolem Aleychem Folskfond Oysgabe, 1917-1925), consta de vint-i-vuit volums i es calcula que sols recull la meitat de la producció de l'escriptor.[9]

9. Dan Miron, «Sholem Aleichem», en *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* (en línia), <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/sholem_aleichem> (consulta: 10 novembre 2021).

2. «El virolet» (דאָס דרייִדל).[10] Traducció anotada

Aquesta narració breu va ser publicada l'any 1903[11] i considerem que aplega tots els elements essencials que, d'una manera o d'una altra, es troben escampats al llarg dels milers de pàgines que Šolem Aleychem va publicar, sobretot de forma seriada, en publicacions periòdiques al llarg de tota la seva vida i que van emocionar els lectors de llengua ídix entre els anys 1888 i 1916, en vida de l'escriptor, i molts més lectors durant el segle xx.

He mirat de fer una traducció molt cenyida a l'original amb la finalitat d'intentar aproximar-me a l'estil i a la llengua de l'autor, tan peculiars.[12]

* * *

10. L'ortografia de l'edició que utilitzem no és normalitzada segons els criteris del *Yidisher Visnshaftlekher Institut* (ייִדישער ווִיסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט) i escriu el títol de la narració «דאָס דרייִדעל». Es tracta de: *Ale verk fun Šolem Aleychem*, volum 9 (ט): *Mayses far yidiše kinder. Tsveytes buch*, Nova York, Šolem Aleychem Folskfond Oysgabe, 1919, p. 177-203.

11. L'edició que emprem —אלע ווערק פון שלום עליכם— indica sols «געשריבען אין יאָהר 1903» però no diu on va ser publicada originalment.

12. A més del gran diccionari actual de la llengua ídix, Yitshok Niborski i Bernard Vaisbrot, *Dictionnaire Yiddish-Français*, París, Bibliothèque Medem, 2002, cal utilitzar l'antic diccionari d'Alexander Harkavy, *Yiddish-English dictionary with a treatise on Yiddish reading, orthography, and dialectal variations*, Nova York, Hebrew Publishing Company, 1898. Aquesta obra conté el que podríem anomenar la «llengua real», parlada —més enllà dels cànons de puresa lingüística— per la població de parla jueva de l'època en què escrivia Šolem Aleychem, i resulta imprescindible per a poder llegir les seves obres.

El virolet[13]

1

Més que tots els meus companyons de l'escola,[14] i més que tots els jovenets de tot el poble i més que tots els homes del món, jo estimava el meu company Beni, el fill de Meïr Militar. Era una mena d'afecte amb una rara aliança amb una unió estranya amb el temor, tot alhora.

L'estimava, però, perquè era ben plantat, intel·ligent i més hàbil que tots els nois; i amb mi era afable, lleial, em defensava i clavava patacs, feia *pazer* amb una *xalxélet*,[15] és a dir, estirava les orelles a tots els nois que em volien pegar.

I per això li tenia por: perquè era gran i pegava. I era capaç de pegar a qui volia i quan volia pel fet que en Beni era el més gran, el més alt i el més ric de tots els noiets de l'escola. El seu pare, Meïr Militar, tot i que no era res més que un sastre militar, s'havia convertit en un jueu ric i tenia en el poble un pa-

13. Una *dreydl* és una baldufa, però que no és cònica, com les de la tradició catalana, sinó que té quatre cares. El DIEC2 defineix *virolet* com a «ballaruga de cos prismàtic amb una lletra distinta a cada cara lateral, que servia originàriament per a jugar a un joc d'atzar en què decidia la sort la posició en què restava quan parava de ballar'. En la tradició jueva asquenazita els nens hi juguen en la festa de la Dedicació, dita també festa de les Llums o Hanukkà (en hebreu). Cada cara del virolet té escrita una lletra hebrea: נ (nun), ג (guímel), ה (he), ש (xin). Aquestes lletres originàriament servien per a fer un joc d'apostes. La nun tenia el valor de נישט (*ništ*, 'no', és a dir, 'no guanyes res'), la guímel era גאַנץ (*gants*, 'tot'), la he valia per האַלב (*halb*, 'meitat') i la xin per שטעל אײַן (*štel eyn*, 'posa-n'hi un'). La tradició jueva, però, ho va interpretar d'acord amb la història religiosa, de manera que passà a tenir el sentit de la frase נֵס גָּדוֹל הָיָה שָׁם (*nes gadol haya šam*, 'un gran miracle s'esdevingué allà [a Jerusalem]', que fa referència a la tradició de la festa de la Dedicació que després explicaré.

14. Es tracta del חדר *cheyder*, l'escola elemental religiosa tradicional. El nom originalment significa 'cambra' perquè les classes es feien a casa del mestre. La tradició deia que els nens —les nenes no anaven a escola i les mares les solien ensenyar a casa— havien de començar a aprendre l'alfabet hebreu quan tenien tres anys. De fet, l'escola començava cap als cinc anys amb l'aprenentatge de l'hebreu i la lectura de la Torà (es començava pel llibre del Levític). Cap als set anys solien començar a llegir la Mixnà i posteriorment el Talmud. La tècnica d'aprenentatge era fonamentalment la repetició i la memorització dels textos. Un testimoni literari excepcional de l'escola elemental el trobem en Joan Ferrer, «*Safiaḥ* de Hayyim Nahman Bialik. Introducció i traducció de l'hebreu», *Tamid* (en línia), vol. 14 (2019), p. 163-219, <https://raco.cat/index.php/Tamid/article/view/369443> (consulta: 10 novembre 2021).

15. Són els noms de dos accents de cantil·lació per a entonar el text bíblic en el culte sinagogal.

per de propietari distingit: posseïa una casa bonica i seient a la paret oriental[16] (el tercer des de l'arca sagrada).[17] Pasqua:[18] els millors pans àzims.[19] Cabanyelles: el poncem més bonic.[20] Dissabte: portava a casa un hoste.[21] Donava la millor almoina; un préstec sense interès sempre l'oferia; portava els nens als millors mestres; en resum, Meïr Militar era «civilitzat»; volia ser un propietari entre tots els propietaris, considerat en la societat. Una fotesa! No era pas així, ràpidament, que s'aconseguia entre nosaltres, a Kasrilevke, d'entrar a la societat; un llinatge, segons d'on es procedia. Un sastre podia rumbejar vint anys seguits, refinant-se de la millor manera, entre nosaltres, a Kasrilevke, es quedava en sastre. No hi havia —penso jo— una mena de sabó així en el món que pogués netejar entre nosaltres aquesta taca. Oh! Quant, per exemple, penseu que Meïr Militar hauria gastat a fi que s'esborrés el nom «Militar»? La seva dissort era que portava un nom de família mil vegades pitjor que aquell nom. Imagineu-vos que en el passaport hi figurava escrit: «Kanyievki Mextxanin Meïr Movxovitx Teletsi».[22]

16. En aquest context no cal pas indicar que es tracta de la sinagoga local.

17. Nom de l'armari on es guarden els rotlles de la Torà o Pentateuc que s'usen per a la lectura en el culte sinagogal.

18. Una de les grans festes de la fe jueva que celebra l'alliberament del poble hebreu de la servitud egípcia en temps de Moisès.

19. Són uns pastissets fets de pa àzim —sense llevat— que cal guardar amb molta cura. Recorden que el pa, en la sortida bíblica d'Egipte, no va tenir temps de llevar per causa de la pressa amb què es van produir els esdeveniments.

20. Els jueus catalans anomenaven «festa de les Cabanyelles» la festa dels Tabernacles o de les Sukkot. La celebració s'escau el mes de setembre o d'octubre. Les famílies construeixen cabanyelles en record del temps que el poble hebreu passà en el desert en sortir d'Egipte (Levític 23,42). En aquesta festa s'apleguen les «quatre espècies», que es porten a la sinagoga. Es fa un ram amb palmes i branques de salze i de murtra. A l'altra mà s'hi duu el poncem, el fruit del poncemer (*Citrus medica*), que s'assembla a la llimona. Les famílies jueves asquenazites competien per obtenir un poncem «perfecte», que podia arribar a valer molts de diners. El mateix Šolem Aleychem va escriure una narració sobre «El poncem» (דער אתרוג), l'any 1902, que es troba dins *Ale verk fun Šolem Aleychem*, volum 23 (כג): צווייטעס לכבוד יום-טוב. בוך, Nova York, Šolem Aleychem Folskfond Oysgabe, 1921, p. 21-38. Ha estat traduïda (sols parcialment) a l'anglès per Curt Leviant, «The Esrog, a Sukkes story by Sholem Aleichem» (en línia), <https://jewishcurrents.org/the-esrog-a-sukkes-story-by-sholem-aleichem/> (consulta: 13 novembre 2021), i al francès per Arthur Langermann i Ariel Sion, «Le cédrat», en Sholem Aleikhem, *La vie éternelle*: *Histoires courtes pour marquer le temps*, Ginebra, Metropolis, 2011, p. 27-47.

21. Solia tractar-se d'un estudiant foraster alumne d'una acadèmia rabínica.

22. *Téletse*, 'vedella'.

És una cosa sorprenent! El rebesavi de Meïr —que tingui allà un lluminós paradís!—, que era probablement també sastre, quan va arribar que va haver d'inventar-se un cognom, no va ser capaç de trobar cap nom més respectable per dir-se; no va anotar: Finguerut,[23] Unterskak,[24] Knipnódel,[25] Groislate,[26] Languerston.[27] No és pas que siguin noms gens bonics, certament, però tenen relació amb la sastreria. Però Teletse! Què li va agradar en Teletse? Direu: I per què Bik?[28] No és pas el mateix.[29] Què porta el nom Bik? Digueu el que vulgueu: Bik i Teletse són realment d'un sol llinatge, però amb tot no és això: Bik, amb tot, no és Teletse… Però hem de tombar la vista al meu companyó Beni.

2

En Beni era un noi xamós, panxarrut, pigallat, amb pèls rossos punxeguts, amb unes galtones blanques molsudes, amb unes dentetes fines i uns estranys ulls de patata vermells, com de peix. Aquests ullets de patata sempre somreien i miraven amb murrieria. Tenia, a més, un nas arreveixinat, així que tota la carona se li veia com molt desvergonyida. I precisament així, aquesta carona em va agradar i ens vam fer amics, amb en Beni, des del primer moment que ens vam conèixer.

La nostra primera coneixença es va cloure sota la taula, asseguts amb el *rebe*[30] durant la classe de Pentateuc.[31] Quan la mare em va portar a l'escola, em vaig trobar amb el *rebe*, un jueu de celles espesses amb una quipà amb capciró, assegut amb tots els alumnes prop del Pentateuc amb el fragment setmanal del Gènesi. No es va produir cap dilació llarga. No es necessitava cap

23. 'Didal'.
24. 'Folre'.
25. 'Agulla imperdible'.
26. 'Pedaç gran'.
27. 'To llarg'.
28. Cognom que significa 'brau'.
29. Expressió idiomàtica que traduïda literalment diu «no hi ha, doncs, cap home».
30. És el rabí hassídic, que feia de mestre de la mainada.
31. El Pentateuc de la Bíblia, els cinc llibres de Moisès que constitueixen el nucli de la fe jueva.

examen d'ingrés ni tampoc calia cap certificat de matrícula. El *rebe* em va dir:

—Enfila't allà, en aquell banc, entre aquells dos vailets.

I em vaig enfilar al banc, entaforat entre dos vailets, i ja era anomenat un «admès». Tampoc va ser necessària cap conversa especial entre la mare i el *rebe*. Ja ho havien parlat després de la festa.

—Recorda bé que has d'estudiar, tal com cal! —em va dir la mare quan ja era a la porta girant altra vegada el cap cap a mi i em va mirar amb una mirada de sentiment barrejada amb alegria, amor i pietat.

Vaig entendre molt bé la mirada de la mare: li feia goig que m'assegués a estudiar entre nens de famílies de propietaris, però li feia mal al cor haver de separar-se de mi.

Haig d'admetre que jo tenia en el cor molta més alegria que no pas la mare: seia entre tants companyons nous —sense cap mal d'ull!—[32] que em miraven i a qui jo mirava. Ens esguardàvem l'un a l'altre, però el *rebe* no ens deixava pas seure gaire estona sense feina. Es removia i caminava cridant tot fent una melodia i nosaltres, tots alhora, un rere l'altre, a crits: «*Ve-ha-nokhoix*,[33] i la serp — *khoyo*, era — *orum*, la més astuta — *mi-kol*, de totes — *khayas*, les bèsties — *ha-sode*, del camp — *aixer*, que — *osso*, havia fet…»[34]

Uns vailets que seien tan a prop l'un de l'altre, tot i que ens movíem i cridàvem, com seria possible que no es coneguessin tirant-se un parell de paraules, oi? I així és com va ser.

En Beni Meïr Militar, que seia amb mi ben estret, va provar primer amb un pessic a la cama i ens vam mirar als ulls. Tot seguit es va moure amb més força i va cantar igual que el *rebe* i amb tots nosaltres tot cridant el Pentateuc, però va ficar-hi les seves pròpies paraules. D'aquesta manera: «*Ve-ha-odom*, i l'home — *yoda*, va conèixer — *es Khavo*, Eva — *ixto*, la seva esposa — dona'm una garrofa i et deixaré fer una pipada del meu cigarret.»

32. Fórmula típica del folklore jueu que vol evitar el malefici que es podria produir contra una persona que s'acaba d'esmentar de manera positiva. Equival al nostre «tocar ferro» o «tocar fusta» i es deia com a prevenció contra la mala sort.

33. Transcrivim segons la pronunciació asquenazita de l'hebreu, pròpia dels jueus de l'est d'Europa, que és diferent de la pronunciació moderna de l'hebreu a Israel.

34. Reciten Gènesi 3,1. És un testimoni ben eloqüent del sistema d'aprenentatge de l'hebreu i de la tradició bíblica en les escoles elementals asquenazites.

I vaig sentir una mà calenta dins la meva mà i vaig palpar diversos botons de pantalons menuts, llisos, relliscosos. Haig d'admetre que no necessitava cap botó, que no tenia garrofes ni fumava cigarrets, però em va agradar aquesta ocurrència i li vaig respondre amb la mateixa cantarella que ell. I movent-me de manera semblant amb tots: «*Va-tahar*, i va concebre — qui t'ha dit… — *va-tled*, i va parir — que tinc garrofes?»

I així vam continuar conversant tota l'estona fins que el *rebe*, pel que sembla, va començar a flairar que, encara que em bellugava amb tot el gust, no tenia el cap en el Pentateuc. I de sobte, com si pesqués amb un ham, em va fer un examen de la manera següent:

—Digues-me, tu, senyor! Com et deies? Tu bé deus saber de qui era fill Caín i com es deia el germà de Caín, oi?

Aquesta pregunta sorprenent em va semblar tan salvatge com si de sobte em preguntessin: «Quan hi ha una fira al cel?» o «Com s'ha de fer una bola de neu perquè no es desfaci?» Comptat i debatut, tenia el cap on jo sabia: a sota, amb els botons.

—Per què em mires així? —em va demanar el *rebe*—. Que no has sentit el que t'he dit? Et demano que em diguis tot seguit com es deia Adam, el pare de Caín, i quina relació tenia amb el seu germà Abel, que Eva havia tingut.

Veia que tots els nens somreien, s'esforçaven per no riure, i jo no entenia què era el que els feia riure.

—Beneitó! Digues-li que no ho saps perquè encara no ho hem après —em va xiuxiuejar en Beni a l'orella i em va clavar un cop amb el colze.

Li vaig fer cas, i vaig repetir-ho, una paraula rere l'altra, com un papagai, i a l'escola hi va haver una riallada que va arribar al cel.

—De què riuen? —vaig pensar entre mi tot mirant els nens i el *rebe* que es petaven de riure. Entretant vaig fer passar per sota la taula els botons d'una mà a l'altra: n'hi havia exactament mitja dotzena.

—Vejam, jovenet, ensenya'm les mans! Què fas? —em va dir el *rebe* i es va inclinar vers mi per sota la taula…

* * *

Vosaltres que sou uns nens intel·ligents, ja deveu haver entès probablement quina mena de reny vaig rebre del meu *rebe* en la meva primera trobada amb els botons.

3

Les atupades es guareixen, les humiliacions s'obliden i en Beni i jo ens vam fer ràpidament molt bons companyons; allò que ser un bon companyó significa: una única ànima a partir de dues. I l'afer va anar així:

Quan vaig entrar l'endemà a l'escola amb el Pentateuc en una mà i amb l'esmorzar a l'altra vaig trobar tota la colla molt esverada, alegre, com si estiguessin un xic entonats: de què anava l'afer? Una alegria: el *rebe* no hi era! On era? Havia anat enjondre a una circumcisió juntament amb la *rébetsn*.[35] Això vol dir: no junts, Déu no ho vulgui! Un *rebe* mai no va juntament amb la *rébetsn*: primer va el *rebe* i després, darrere, hi va la *rébetsn*.

—Apostem! —va cridar un nen amb el nas blau que es deia Yóixua-Héixel.

—A quant, l'aposta? —va dir un altre, Cópel-Búnem, un vailet amb una màniga esparracada per la punta del qual se li veia el colze negre.

—Un quart de garrofa.

—Que sigui a un quart de garrofa. I tu què hi dius?

—Jo dic que no n'aguanta més de vint-i-cinc.

—I jo dic… trenta-sis!

—Trenta-sis? Tot seguit ho veurem. Nois, agafeu-lo!

Tal com ho havia manat Yóixua-Héixel, amb el nas blau, uns quants nois em van agafar alhora, amb l'esperit d'aquell mestre, i em van estirar en un banc, amb la cara cap amunt. Dos se'm van asseure sobre les cames; dos, a les mans; un em va agafar el cap perquè no el girés, i un em va posar amb precisió dos dits de la mà esquerra contra el meu nas (devia ser esquerrà). Els dos dits formaven com una rosquilla. Va mig aclucar un ull, va entreobrir la boca i em va clavar capirots[36] al nas. Però, com en dieu capirots? Cada capirot em feia veure el pare d'aquest món! Assassins! Criminals! Què els havia fet el meu nas? Què havia fet? A qui molestava? Què li havien vist? Un nas com qualsevol nas!

35. L'esposa del *rebe*.

36. Notem que el DIEC2 sols recull *capirot* en el sentit de 'caputxa'. El DCVB documenta el sentit en què l'usem en aquesta traducció: «Cop que es dona amb el dit d'enmig, subjectant-lo amb el polze i deixant-lo anar amb violència (Cat.); cast. *capirote, papirotazo*», que la llengua literària certament necessita. En aquest sentit, el DIEC2 recull sols *garguirot* com a 'cop donat amb el dit del mig fent-lo lliscar amb força sobre el polze'.

—Companyons, compteu! —va manar Yóixua-Héixel—. Un i un! Un i dos! Un i tres!

Però, de sobte…

Gairebé sempre, des que hi ha món, s'esdevenen els miracles, de sobte. Per exemple: s'esdevé —Déu no ho vulgui— que a un dissortat entre els homes, uns bandits li cauen al damunt enmig d'un camp; li lliguen les mans darrere l'esquena, afilen els ganivets i li diuen que faci confessió dels pecats i en el mateix moment en què van a degollar-lo apareix un comissari de policia rural amb una campana. Els bandits fugen i aquell se salva, alça les mans a Déu i diu la benedicció que es diu després de salvar-se d'un perill molt gran.[37]

Això mateix va passar amb mi i amb el meu nas. No recordo exactament si va ser després del cinquè capirot o del sisè, que es va obrir la porta i va entrar en Beni Meïr Militar i la colla em va deixar tot seguit lliure i es van quedar parats, com les estàtues. I en Beni els va rebre individualment pel treball: els va prendre per l'orella i els clavava una estirada, amb una cantarella: «*pa… zer*!» o «*xalxé… let*!»[38] I al mateix temps els deia a cadascun d'ells en el mateix estil:

—I doncs? Avui aprendràs què significa atacar el noi d'una viuda!

En endavant la colla no va tocar més, ni a mi, ni al meu nas: tenien por d'haver-se-les amb el noi d'una viuda, que té per companyó Beni Meïr Militar, que és el seu avalador, el seu protector.

4

«El noi de la viuda.» No vaig tenir cap altre nom a l'escola. Per què «el noi de la viuda»? Perquè la meva mare era una jueva viuda. S'espavilava sola amb el seu propi esforç en una botigueta de queviures, on, fins allà on recordo, el que més es venia era guix i garrofes. Eren les dues coses que tenien més sortida entre nosaltres a Kasrilevke. El guix es necessitava per a emblanquinar les cases i les garrofes eren una llepolia, ben dolça, i n'hi entraven moltes, en una mesura, i eren barates. Els vailets de l'escola s'hi gastaven tots els diners de

37. La narració evoca el salm 124: «Si el Senyor no hagués estat a favor nostre quan uns homes intentaven assaltar-nos…»

38. Són dos accents disjuntius masorètics que formen part del sistema de cantil·lació de la Bíblia hebrea. Cal entendre que en Beni, mentre recargolava l'orella dels seus companyons, ho feia entonant una cantarella.

l'esmorzar i del dinar i els botiguers entre nosaltres en guanyaven un bell passament. De cap manera jo no podia entendre per què la mare es planyia contínuament. Deia que en treia escassament els diners per al lloguer i per a pagar l'ensenyança. I precisament per a pagar l'ensenyança? On eren les altres coses de què una persona té necessitat, com ara menjar, vestit, sabates i coses semblants? Només tenia cap per als diners de l'ensenyança. «Déu m'ha castigat —deia—; em va prendre el meu home, i quin home!, em va deixar viuda, jove i sola. Vull, almenys, que el meu fill rebi una bona ensenyança.»

Què en dieu, de l'exemple? Vol simplement dir que ella anava tot sovint a l'escola per saber com jo aprenia. Sobre les pregàries, cal dir que em vigilava de prop perquè pregués cada dia. Ella volia persuadir-me perquè jo arribés a ser, almenys, la meitat del que el meu pare —que sobre ell sigui la pau— va ser. I cada vegada que em mirava bé solia dir que jo era igual que «ell», tot l'any. I alhora els ulls se li humitejaven i una estranya ansietat se li posava a la cara que mostrava una negra pena.

Que em perdoni el meu pare des de l'altre món, però no aconsegueixo explicar-me quina mena d'home havia estat, segons la mare explicava sovint d'ell, tenint cura habitualment sols d'estudiar o de pregar. És que mai no se sentia atret, com jo, de sortir a l'estiu a l'aire lliure? Aleshores el sol encara no és gaire fort i just acaba de sortir a fer camí pel gran cel, a passejar apressant-se, com un àngel de foc amb una carrossa ignífera sobre corsers de foc, les cares del qual, àuries i resplendents, són impossibles de mirar. Quin gust —us ho demano— pot tenir en un matí diví com aquest la pregària quotidiana? Quin gust pot tenir després seure a estudiar en la llòbrega sala d'estudi mentre el daurat sol envia els raigs ardents i escalfa la terra com una paella d'acer? Aleshores es pensa en el riu, al peu de la muntanya, en el riu preciós, cobert de verd, i la seva estranya olor de bany de vapor es deixa sentir des de la llunyania. Tot seguit se sent el desig de treure's ràpidament la roba i saltar dins de l'aigua, avançar fins que t'arribi a la cintura, percebre'n la tèbia carícia, trepitjar el fang del fons, relliscós i tou, més fresc que l'aigua de la superfície; contemplar els peixets i les granotes, que suren o neden incansablement d'ací d'allà, i els insectes, mosquits de potes llargues, que sembla que llisquin damunt de l'aigua. Llavors se sent el desig de nedar fins a l'altra banda, on creixen unes fulles verdes grans, rodones, amb fragments blancs i grocs que surten de dins i es veuen salzes verds amb branques fresques. T'hi pots capbussar i enfonsar les mans dins el fang i clapotejar amb els peus tot fent veure que nedes. També em demano com es pot seure a casa o bé a l'escola a horabaixa, quan la gran i vermella bola del cel davalla vers l'altre costat del poble vers la

terra, bo i encenent el campanar de l'església i il·luminant el teulat vermellenc de llates de la casa de banys i —cal separar-ho—[39] els grans i vells finestrals de la gran sinagoga freda i d'allí, de la part baixa del poble, ve el ramat, les cabres que corren, anyells que belen, la pols puja fins al cel, les granotes rauquen, les granotes criden, un gran aldarull, una confusió, una fira, un enrenou! Qui té al cap, en aquest moment, de pregar? A qui se li fica dins del cap, aleshores, estudiar?

Aneu-ho a dir a la mare! Us diria que ell —que la pau sigui sobre ell— no ho faria, això; ell —que la pau sigui sobre ell— era una altra mena de persona. Quina persona havia estat? Que ell em perdoni, però no ho sé. Jo sols sé que la mare m'aclaparava sense parar dient-me que havia tingut un pare i em retreia deu vegades cada dia els diners d'ensenyança que es gastava per mi i que em demanava sols dues coses, deia ella: aprendre bé i pregar amb ganes.

5

No es pot pas dir que «el fill de la viuda» fos un mal estudiant. No anava gens endarrerit respecte dels seus companyons de classe; però pregar amb ganes, d'això no me'n faig pas fiador. Tots els nens tenen la mateixa ànima i ell era tan entremaliat com els altres. Li agradava, com a tots, fer berganteries, preparar entremaliadures, com ara posar a les banyes del boc de la comunitat un capell fet amb l'escombreta de la *rébetsn*, amb què escombrava el trespol, i deixar-lo anar pel llogaret; penjar a la cua del gat una serp de paper perquè surti enfollit i trenqui tots els atuells que es trobi en passar; tancar amb un cadenat per fora el capvespre del divendres la galeria de les dones de la sinagoga perquè després calgui retornar les dones que han tingut una basca; enganxar a terra les plantofes del *rebe* amb pega; fixar-li amb lacre la barba a la taula quan fa una becaina per veure què passarà quan es vulgui aixecar, i coses per l'estil. Quantes vergassades ens costava després, quan ens descobrien, als qui ho havíem fet, val més que no ho demaneu!

S'entén fàcilment que totes les coses necessiten un cap, un dirigent, un capitost, un conductor, un líder. El nostre cap, el nostre capitost, el nostre con-

39. L'autor empra aquí una expressió molt idiomàtica, *lehavdl*, que significa 'per a distingir (entre coses sagrades i profanes que s'esmenten tot seguit)'.

ductor era en Beni, el fill de Meïr Militar. Totes les coses les planejava ell i a nosaltres sempre ens tocava el rebre. En Beni, el panxut i pèl-roig Beni, amb els ulls de patata vermellosos, sempre se'n sortia sa i estalvi, com el pebre; net, com una llàgrima, i totalment innocent com un colomí. L'esca de totes les gràcies, de totes les murrieries era en Beni. D'on fumar d'amagat un cigarret i treure el fum pel nas? D'en Beni. D'on patinar a l'hivern damunt del gel amb els bergantells no jueus? D'en Beni. De qui vam aprendre a jugar-nos amb botons, amb nusos, a parells o senars —i a perdre!— l'esmorzar i el dinar? D'en Beni. En Beni tenia una destresa increïble per als jocs, és a dir, sempre ens guanyava i ens pelava fins al darrer copec. I després ens feia l'ullet i tocava l'ase. Així era en Beni.

El joc era per a nosaltres una de les millors coses del món i per jugar rebíem del *rebe* els arrambatges més colossals. Ell ens havia dit que ens havia d'arrencar de soca-rel el gust pel joc.

—Voleu jugar amb mi? Us faré jugar amb l'Àngel de la mort!

Això ens deia el *rebe* i ens feia buidar les butxaques, ens prenia tot el que hi trobava i ens clavava unes bones natjades.

Una sola vegada cada any, durant una setmana sencera podíem jugar. Què dic, «podíem»! Havíem de jugar: era un manament!

Era la setmana de la Hanukkà[40] i jugàvem amb el virolet.

6

És veritat que els jocs moderns, els jocs de cartes com ara l'*oke*, l'*stúkelke*, el *tértel-mértel*, la pila i altres, són més enginyosos que el nostre antic virolet; però quan es juga per diners, no hi ha cap mena de diferència.

40. La festa de la Hanukkà, de la Dedicació o de les Llums se celebra el 25 de quisleu (novembre-desembre) i dura vuit dies. Commemora la nova consagració (o purificació) del temple de Jerusalem feta per Judes Macabeu després de la profanació duta a terme pel rei selèucida Antíoc IV Epífanes, que hi havia erigit un altar dedicat a Zeus Olímpic. A propòsit d'aquests fets històrics hi ha una llegenda talmúdica que explica que Judes, quan va anar a encendre la llàntia del santuari, va veure que sols hi havia un parell de gotes d'oli pur, però, amb tot, de manera prodigiosa, la llàntia va restar encesa durant vuit dies. En memòria d'aquest fet portentós, durant els vuit dies de la festa, les famílies jueves encenen una llàntia nova cada dia en el canelobre de la Hanukkà.

Vaig veure amb els meus propis ulls dos bergantells que no eren jueus que es clavaven cops de cap contra la paret. Els vaig demanar: «Què feu? Que sou ximples o no teniu enteniment?» Em van dir que havia de tocar pirandó, que ells jugaven per diners i que el primer que se'n cansés perdia…

El virolet és un joc que crema, terriblement atzarós. T'hi pots entusiasmar fins al sisè mil·lenari[41] i perdre-hi l'ànima. I no tant pels diners com per la pena: per què guanya un? Per què a un li surt una guímel en el virolet i a vosaltres la nun o la he o la xin? Vosaltres probablement ja coneixeu el valor de les quatre lletres del virolet: la nun no val res; la he, la meitat; la xin, malament: perd, i la guímel, bé: guanya. El virolet és com la loteria: qui té fortuna, guanya. Per exemple: en Beni, el fill de Meïr Militar. Tantes vegades com feia ballar el virolet sempre li sortia la guímel.

—És una raresa aquest Beni! —deien els nois i hi posaven diner fresc i en Beni hi responia sempre. Per què ho feia? —Perquè era el fill d'un ric.

—La guímel. Una altra vegada la guímel! Quina barbaritat! —cridaven tots alhora i agafaven les bosses i hi posaven diner fresc. I en Beni hi responia una altra vegada. Va fer girar el virolet amb el capciró cap amunt. Va començar a rodar movent-se d'ací d'allà i, com un que està pitof, va caure d'una banda.

—Guímel! —va dir en Beni.

—Guímel? Guímel? Una altra vegada guímel? Quina cosa més extraordinària!

La colla cridava i escarritxava i tornava a agafar la bossa.

El joc es va anar escalfant. Els jugadors s'enardien, tiraven diners, s'empenyien per poder-se apropar a la taula, es barallaven, s'empenyien els uns als altres cap al costat, s'honoraven amb paraules singulars: «Mocós! Parles amb el nas! Gat negre! Quipà rebregada! Capot escapçat!» I altres compliments semblants. Però no ens havíem adonat que el *rebe* se'ns havia acostat vestit amb un gavany d'abric, cofat amb un capell damunt la quipà i amb el tal·lit i les filactèries[42] sota el braç. Solia anar a l'oratori a pregar i en veu-

41. L'autor usa aquí de manera hiperbòlica un concepte cabalístic —*elef-hašiši*— que es refereix al sisè mil·lenari després de la creació del món, que és el darrer abans de l'adveniment messiànic.

42. Manifesta l'aspecte de l'home piadós jueu: la quipà és el casquet o solideu que cobreix la coroneta, característica dels homes jueus religiosos; el tal·lit és el xal rectangular amb serrells als quatre angles que els homes jueus porten durant certes pregàries, i les filactèries són estoigs de cuir que contenen pergamins amb fragments del Pentateuc que els homes jueus duen durant la pregària matinal dels dies feiners; se n'usen dos: un va lligat al braç esquerre i l'altre, al front.

re els nens esverats s'aturà un instant per clavar-los un cop d'ull de lluny mentre jugàvem amb el virolet. Avui, però, no va dir res, el *rebe*. Era Hanukkà i teníem vuit dies seguits per jugar amb el virolet tant com volguéssim, mentre no ens baralléssim ni ens estiréssim el nas. No era, doncs, tan mala persona, el *rebe*. També la *rébetsn*, que agafava el petitó i malaltís Rúbele amb el braç. Li tapà la boqueta amb el pit perquè no cridés i es quedà a mirar-nos, des de darrere de l'espatlla del *rebe*, mentre els nens hi posàvem diners. I en Beni responia sempre: en Beni cremava, en Beni s'inflamava, en Beni s'agitava, en Beni tirava el virolet i el virolet girava, rodava i queia de costat.

—Una altra vegada la guímel? És un prodigi, en Beni!

I en Beni ens va demostrar llargament la seva destresa amb els seus ardits i ens va plomar les bosses, prenent-ne fins al darrer cèntim. Es va ficar les mans a les butxaques i ens va mirar: «I doncs, qui en vol més?»

Nosaltres vam tornar cap a casa amb una pena dins el cor i amb la humiliació d'haver d'arribar a casa dient mentides, cadascú a la seva manera. Un va confessar que s'havia gastat totes les estrenes de la Hanukkà en garrofes; un altre es va enxamar la història que algú les hi havia robat de la butxaca, de nit, i un tercer va entrar a casa amb plors:

—Què hi ha? Per què plores?

—Ai, ai… M'havia comprat un trempaplomes amb les estrenes de la Hanukkà.

—I què ha passat?

—Ai, ai… tot anant l'he perdut!

I jo em vaig enxamar una gran butllofa: vaig explicar a la mare una història de les mil i una nits de tal manera que em va donar unes noves estrenes de la Hanukkà: una moneda de sis *groschen* i dues de dos. Me les vaig endur a can Beni i al cap de cinc minuts ja me les havia fetes saltar. I vaig haver de portar a la mare una nova butllofa.

En resum, que els caps van haver de pensar i els cervells treballar per engalipar, per forjar mentides, perquè totes les nostres estrenes de la Hanukkà van anar a parar amb el virolet a les butxaques d'en Beni i es van perdre per sempre més.

Però hi va haver un de nosaltres que no es va conformar a perdre amb el virolet tots els diners de la Hanukkà i va continuar jugant i jugant amb en Beni amb el virolet gairebé cada dia, fins al darrer de la Hanukkà.

I aquest únic era precisament —perdoneu-me— jo, «el fill de la viuda».

7

No em demaneu pas d'on va treure «el fill de la viuda» els diners per a jugar. Els grans jugadors del món, els qui s'han jugat totes les fortunes i propietats, ells ho deuen saber, ells ho entendran… Ai las! Quan l'hora es presenta, l'instint del mal del joc hi acudeix i no hi ha cap cosa en el món que ho pugui impedir: travessa parets, capgira tanques d'acer, fa coses que no es fan… En una paraula: és l'instint del mal del joc!

Abans que res[43] vaig transformar en diners tots els pagaments en espècie, és a dir —i no cal pas que ens n'avergonyim—, vaig vendre tot el que tenia, una cosa rere l'altra: primer el trempaplomes, després la bossa, tot seguit els botons. Tenia una capseta que s'obria i es tancava i diverses rodes d'un vell rellotge, bones, de bronze, que, quan les fregava, brillaven amb perill de mort,[44] gairebé com si fossin d'or. Ho vaig vendre tot a meitat de preu, com en una bancarrota. Cada vegada que arreplegava diner fresc anava a can Beni i m'hi jugava fins al darrer *groschen*. Cada vegada en sortia lúgubre, amb el cap cot i el cor ferit, amb una vexació temorosa, durament carregat, no contra en Beni, Déu nos en guard! Què podia tenir jo contra en Beni? Quina culpa hi tenia, en Beni, que li anés bé en el joc? Em deia en Beni: «Si et sortís una guímel en el virolet guanyaries», tal com li sortia a ell cada vegada la guímel i guanyava ell. Això deia en Beni i tenia tota la raó…

No, no estava pas enutjat amb ell, sinó amb mi mateix, perquè havia balafiat tants de diners que la mare guanyava amb penes i treballs, perquè havia malbaratat totes les meves coses i m'havia quedat com qui diu nu, tal com la mare m'havia tingut. Fins i tot em vaig vendre el llibre de pregàries petit! El llibret de pregàries! Quan em recordava del meu llibre de pregàries menut se m'oprimia el cor i la cara se m'encenia de vergonya. Era una bellesa i no pas un llibret de pregàries! A en Petahia, el venedor ambulant de llibres, la mare l'hi havia comprat per a mi justament en el primer aniversari de la mort del pare. I era un llibret de pregàries excel·lent entre els llibres de pregàries! Tenia de tot, veritablement de tot! Era gruixut, voluminós. S'hi trobava de tot, des de llet d'ocell,[45] tot el que

43. És una citació dels dos primers mots del llibre dels Proverbis, 4,7. Literalment significa 'principi de la saviesa'.

44. Locució molt idiomàtica que indica que la cosa és extraordinària.

45. Expressió idiomàtica que designa una cosa exquisida.

una boca pot llegir: el Càntic dels Càntics[46] i els capítols dels Pares,[47] el *Borchi-nafši*,[48] l'Hagadà,[49] totes les pregàries i totes les lleis i normes per a tot l'any i un saltiri reduït al final. Tenia la coberta amb lletres d'or! El tall! El llom! Una mala inclinació —què us dic, un diable!— em va fer perdre el llibre de pregàries menut! Cada vegada que en Petahia amb la seva cataracta a l'ull i el seu mostatxo molt retallat, que feia que la seva cara afligida semblés somrient; cada vegada que en Petahia feia la parada a la casa de pregària i d'estudi, davant la porta, no apartava l'ull de la meravella.

—Què dius, vailet? —demanava en Petahia, com si no s'hagués adonat que jo havia clavat un ull en la meravella.

Ja una vegada l'havia agafat amb la mà i li havia demanat quant valia.

—No, res… —deia jo, sense cap motiu… —i me n'allunyava perquè el mal instint no el veiés.

—Ai mare, si veiessis quina meravella té en Petahia!

—De quina meravella es tracta? —em preguntava la mare.

—Un llibret de pregàries. Quan jo en tingui un com aquest… jo no sé pas què.

—Que no tens un llibre de pregàries? On és el llibre de pregàries de ton pare?

—Quina comparació que fas, mare! Aquell és un llibre de pregàries i aquest és una meravella!

—Una meravella —diu la mare—. És que té més coses per pregar o és que és més saborós de pregar-hi?

La mare no va entendre què significava una meravella, una veritable meravella, amb cobertes vermelles, tall blau i llom verd.

—Vine —em va dir la mare una vegada al capvespre i em va donar la mà—. Vine amb mi a la casa de pregària i d'estudi. Demà, si Déu vol, has de

46. El gran poema bíblic d'amor. En trobareu el text original hebreu amb una traducció poètica i un comentari en N. Comadira i J. Ferrer, *Càntic dels Càntics de Salomó*, Barcelona, Fragmenta, 2013.

47. És l'únic tractat no jurídic de la Mixnà. Conté un compendi de saviesa dels mestres antics de la tradició d'Israel. En trobareu el text original amb una traducció catalana molt anotada en J. Ferrer i J. Sidera, *La saviesa dels pares d'Israel*: *El tractat Abot de la Misnà*, Barcelona, Fragmenta, 2010.

48. Es tracta del salm 104, que comença amb aquestes paraules: «Beneeix, ànima meva…»

49. És el llibret utilitzat per a la celebració domèstica de la Pasqua jueva.

commemorar l'aniversari de la mort del pare. Hi encendrem candeles i podrem veure de pas aquesta mena de meravella que té en Petahia.

Jo sabia per endavant que quan arribés l'aniversari de la mort del pare obtindria de la mare, com se sol dir, els platets del cel.[50] I el meu cor batia de joia.

Arribats a la casa de pregària i d'estudi ens vam trobar amb en Petahia amb la saca. Encara no havia desempaquetat la mercaderia. En Petahia era —enteneu-me— un jueu que no tenia pressa. Ell sabia prou bé que era l'únic de la fira. No hi havia ningú més del seu ram. Va obrir la saca i va començar a treure'n el fato: va trigar un any. Jo tremolava, m'estremia, les cames no m'aguantaven i ell com si ningú no li digués res.

—Mostreu-me —li va dir la mare— aquesta mena de meravella que teniu.

En Petahia tenia temps. El riu no té pressa. Lentament, va anar traient tota la seva mercaderia: Pentateucs de mida menuda; llibres de pregària per als homes[51] i, per a dones,[52] rituals; salteris i salteris menuts; les prescripcions per a Israel i preceptes; llibres rituals per a les festes principals; llibres de pregàries per als dies de penitència; peticions i pregàries, innombrables! I els contes i les lloances al Baal Xem Tob[53] i més llibres de pregàries. Em va semblar sense fi, com si no s'acabessin mai. Una deu! Un pou! Finalment, van aparèixer els més menuts i, enmig, la bonica meravella.

—És això? —va exclamar la mare—. Aquesta menudesa?

—Aquesta menudesa —va dir en Petahia— val més que un de gruixut.

—Quant val a casa vostra —que Déu no em castigui per la paraula— aquest petit esquirolet?

—D'un llibre de pregàries en dieu un esquirolet? —li feu en Petahia i li va llevar gentilment la meravella de la mà.

El cor se'm va esquinçar.

—Vinga, digueu-ne d'una vegada quant val —li va pregar la mare.

Però en Petahia tenia temps i va respondre amb una cantarella:

50. Locució idiomàtica que equivaldria a «demanar la lluna en un cove».

51. És a dir, escrits en llengua hebrea.

52. Per tant, en llengua ídix.

53. Significa 'El senyor del bon nom [de Déu]', que és el sobrenom d'Israel ben Elièzer (*ca.* 1698-1760), fundador de l'hassidisme, moviment que renovà l'espiritualitat jueva a partir del segle xviii.

—L'esquirolet, quant val? Ai, val i val… Tinc por que no sigui pas per a la vostra bossa.

La mare va maleir els enemics amb indignació i somnis miserables i li va demanar que li digués el preu.

En Petahia va dir un preu i la meva mare no li va respondre res. Es va girar cap a la porta, em va agafar de la mà i em va dir:

—Vine, anem-nos-en. Aquí ja no hi hem de fer res. No sabies que el senyor Petahia és un jueu que ven car?

Amb amargura al cor vaig anar amb la mare cap a la porta amb una espurna d'esperança: potser Déu tindria pietat i en Petahia ens cridaria. Però en Petahia no és pas d'aquesta mena de jueus. Ell prou sabia que nosaltres hi tornaríem. I, en efecte, hi vam tornar i la mare li va pregar que ens digués un preu «com una persona». En Petahia no es va bellugar, va mirar el sostre fals i la blanca cataracta li brillava en l'ull esquerre. Nosaltres ens en vam anar i encara una altra vegada hi vam tornar.

—Un jueu brut, aquest Petahia! —em va dir després la mare—. Flagells dels meus enemics abans de comprar-li un llibret de pregàries! Ara realment són molt cars. Malaguanyats diners que podien haver servit per a pagar les teves classes! Però tot sigui perquè demà —si Déu vol—, que és l'aniversari de la mort de ton pare —que damunt d'ell sigui la pau—, puguis dir-li el *qaddix*.[54] Fes-me, doncs, contenta, fill meu, i digues-me que pregaràs fidelment cada dia.

No sé pas si realment vaig pregar amb tanta fidelitat com li havia dit —no en parlem—, però aquella meravella la vaig estimar amb deler. Heu d'entendre que fins i tot hi dormia, tot i que no és pas permès. Tota l'escola em tenia gelosia pel llibre de pregàries i el cuidava com la nineta dels ulls.

I ara, en la mateixa Hanukkà —exclameu-vos!—, l'havia portat amb les meves pròpies mans a en Moixe, el noi del fuster, que ja feia temps que se'l mirava amb deler, i li vaig demanar, li vaig pregar amb els genolls a terra, que me'l comprés. Gairebé li'l vaig regalar, el llibret de pregàries, tan menut! Ai, el llibret, el llibret! Quan em recordava del llibret, tan petitó, se'm feia un nus al cor i la cara se m'encenia de vergonya. Me'l vaig vendre, en vaig fer comerç, i per què? Per a qui? Per a en Beni. Perquè en Beni pogués guanyar-me uns

54. És una pregària per a la santificació del nom de Déu que es resa en diverses ocasions i, de manera especial, en ocasió de la mort o d'algun aniversari del traspàs d'un familiar.

quants copecs més. És clar que en Beni no en tenia pas la culpa, de tenir tanta sort amb el virolet.

—El virolet és així — va dir en Beni per a consol mentre es ficava a la bossa els meus darrers *groschen*—; si estigués de part teva, com ho està de part meva, hauries guanyat tu; però està de part meva, per això guanyo jo.

En Beni tenia les galtes vermelles. Casa seva era lluminosa i càlida. Havien preparat un canelobre de la Hanukkà de plata, amb oli bo, amb un *xames*[55] molt bonic i tot el que calia. De la cuina arribava una flaire de greix acabat de fregir.

—Avui fem *latkes*[56] —em va dir en Beni com a bona nova a la porta de casa seva.

Tenia mal de cor de gana. Vaig córrer cap a casa amb el gec espellifat i em vaig trobar la mare que acabava d'arribar de la botiga. Tenia el nas vermell, les mans enrogides i gelades, i mirava d'escalfar-se prop de la cuina econòmica. Quan em va veure se li va il·luminar la cara.

—De la sinagoga? —em va demanar la mare.

—De la sinagoga —li vaig dir tot mentint.

—Has resat *maariv*?[57]

—He resat *maariv* —li vaig dir amb una nova mentida.

—Escalfa't, fill meu, que em diràs la benedicció de les candeles de la Hanukkà. Avui encenem, gràcies a Déu, la darrera candela.

8

Si una persona hagués d'endurar sols les tribulacions i no tingués cap espurna, cap engruna de goig, la vida se li faria insuportable i es llevaria la vida. Ho dic a propòsit de la meva mare, la viuda, que treballava dia i nit, passant fred, passant gana, sense menjar, sense dormir, tot per mi, per causa de mi. Per què no podia tenir ni que fos un bri de satisfacció? Cada persona entén la paraula «satisfacció» a la seva manera. Per a la mare no hi havia cap satisfacció comparable en el món a la que tenia quan jo *li* feia els dissabtes, la benedicció

55. És el nom de l'espelma que s'usa per a encendre els vuit becs del canelobre de la Hanukkà.

56. Són uns crespells de patata, ceba i ou, típics de la festa de la Hanukkà.

57. És la pregària del vespre, que es fa quan ja s'ha fet fosc.

del vi dels dies de festa, quan per Pasqua *li* dirigia la lectura del sopar ritual i quan, per la Hanukkà, *li* beneïa les candeles. Per a la benedicció del vi: sobre quina classe de vi?, sobre quina cervesa? Per al sopar ritual de Pasqua: amb croquetes de pa sense llevat o amb pa sense llevat amb aigua? Per a les candeles de la Hanukkà: amb un canelobre de plata o amb rodanxes de patates?

Creieu-me: no es tracta del vi, de les croquetes o del canelobre de plata. El que és essencial és una altra cosa: és el fet de *fer* la benedicció del vi, *dirigir* la lectura del sopar ritual i *beneir* les candeles de la Hanukkà. El qui veiés la cara de la mare quan jo deia la benedicció, com li brillava i se li il·luminava, com somreia, no necessitaria que li digués cap mena de paraula ni cap explicació. Veuria que això era la veritable satisfacció, l'autèntic goig.

Em vaig inclinar davant de les rodanxes de patata i vaig dir la benedicció amb una cantarella. Jo ho vaig dir i la mare en veu baixa ho va repetir, paraula per paraula, amb la mateixa cantarella. Jo ho deia i ella em mirava als ulls i em seguia amb els llavis. I jo sé què pensava en aquell moment dins el seu cor. Ella pensava: «És idèntic! Ell amb els ossos! Sobre d'ell molts anys de vida!»

Jo sentia que era mereixedor que em capolessin i em fessin a rodanxes, com aquelles trumfes: havia engalipat la mare, com si fos una ximpleta. Havia venut el meu llibre de pregàries menut i m'havia jugat els diners amb el virolet. M'ho havia venut tot: del cap fins als peus!

Els blens van arribar a les trumfes i les meves candeles de la Hanukkà van començar a fumejar i fumejar fins que es van apagar. I la mare em va dir:

—Ves a rentar-te que menjarem trumfes amb greix. En honor de la Hanukkà he comprat un gotet de greix d'oca, fresc i boníssim.

Amb gran satisfacció em vaig anar a rentar i ens vam asseure a taula.

—La gent té el costum de fer *latkes* el darrer dia de la Hanukkà —va dir la mare amb un sospir.

I em van venir al cap els *latkes* d'en Beni i el seu virolet, que m'havia costat una fortuna. I vaig sentir una punxada al cor, som si fos feta amb una agulla. I més que cap altra cosa em feia mal el cor i sentia penediment pel llibret de pregàries.

I els pensaments no em van deixar dormir durant tota la nit. Sentia gemegar la mare amb el seu petar de dits i sentia xerricar el llit, que a mi em semblava que no era el grinyol del llit, sinó un gemec. A fora bufava el vent, feia petar les finestres, feia grinyolar el sostre, xiulava dins la xemeneia i feia un udol llarguíssim. I un grill, que feia temps que se'ns havia ficat a casa, grinyolava des de la paret: ric-ric.

I la mare no parava de sospirar, gemegar i fer petar els dits; i cada sospir, cada gemec ressonava dins el meu cor. A penes em podia contenir: volia saltar del meu llit i anar cap a la mare, caure-li als peus, besar-li les mans i confessar-li tots els meus grans pecats. No ho vaig fer. Em vaig tapar amb totes les flassades per no sentir els grinyols del llit de la mare ni els seus sospirs i gemecs. I els ulls se'm van cloure. El vent continuava xiulant i xiulant: viu… u… u. I el grill: ric-ric, ric-ric.

Una cosa es bellugava davant dels meus ulls, com un virolet, un home qualsevol, una persona coneguda. Hauria pogut jurar que era el *rebe*, amb la seva quipà amb capciró. S'estava damunt d'un peu, amb el Pentateuc, i giravoltava, giravoltava i giravoltava com un virolet. I el capciró de la quipà damunt del seu cap brillava i els rulls de les temples volaven a l'aire. No! No és pas el *rebe*! És un virolet! Un virolet estrany, vivent, amb una quipà amb capciró i amb rulls a les temples. A poc a poc, el *rebe*-virolet o el virolet-*rebe* va parar de bellugar-se i en lloc d'ell va aparèixer el faraó, el rei d'Egipte de la secció *miqqets*,[58] que havíem llegit la setmana d'abans de la Hanukkà. El faraó, rei d'Egipte, estava nu davant dels meus ulls, nu, que acabava de sortir del riu. Tenia a la mà el meu llibret de pregàries, la meva petitona meravella. Jo no entenia com li havia arribat, a aquell malvat, que s'havia rentat amb sang jueva.[59]

I vaig veure set vaques, magres, flaques, pell i ossos, amb grans banyes i orelles llargues. Totes alhora es van llançar contra meu, una darrere l'altra, amb la boca oberta, i se'm volien empassar. De sobte comparegué en Beni, el meu companyó Beni, que les va agafar per les llargues orelles i els les va caragolar amb un llarg *pazer* i amb un *xalxélet*.[60] I algú plorava en silenci, sospirava i gemegava, es dolia i xiulava, grinyolava i xerricava. I un home que estava al meu costat em va dir en veu baixa: «Digues-me, fill, quan faràs la commemoració de l'aniversari de la meva mort? Quan diràs per mi el *qaddix*?»

Vaig suposar que era el meu pare, des de l'altre món; el meu pare, de qui la mare parlava tant i en deia tantes coses bones. Li volia dir quan faria la commemoració de l'aniversari de la seva mort, quan diria per a ell el *qaddix*, però

58. És la secció compresa entre Gènesi 41,1 i 44,17, que tracta de la interpretació de Josep, el fill de Jacob, dels somnis del faraó, rei d'Egipte.

59. Sembla que en la imatge onírica fon dues tradicions: l'ordre del faraó a les llevadores de matar els nens hebreus (Èxode 1,15-16) i la notícia que les aigües del Nil es van convertir en sang (Èxode 7).

60. Vegeu la nota 38.

me n'havia oblidat. Precisament en aquell moment me n'havia oblidat. M'hi vaig esforçar, em vaig fregar el front, ho volia recordar, però no podia. Voleu escoltar una història? Havia oblidat quan era l'aniversari de la mort de mon pare! Per l'amor de Déu! Nens jueus, no sabríeu pas, no sabríeu pas quan és l'aniversari de la mort de mon pare? Per què calleu? Per l'amor de Déu! Per l'amor de Déu! Per l'amor de Déu!

* * *

Que Déu sigui amb tu! Per què crides? Per què xiscles? Què et fa mal (Déu no ho vulgui)?

Ja heu entès que era la meva mare que em deia això. Estava al costat meu, m'agafava el cap i sentia que tremolava i s'agitava. El llum mig apagat, gairebé no feia llum, sols fumejava. I jo veia que l'ombra de la mare ballava a la paret de manera estranya. Les dues puntes del seu mocador de dormir semblaven banyes i els ulls li brillaven de manera que feien por en la fosca.

—Quan és l'aniversari de la mort del pare? Digues-m'ho, mare! Quan és l'aniversari de la mort del pare?

—Que Déu sigui amb tu! Va ser fa ben poc, l'aniversari! Has tingut un malson? Escup tres vegades: tfu-tfu-tfu! Que sigui per a bé! Amén, amén, amén!

* * *

Nens! Vaig créixer i em vaig fer gran. També en Beni va créixer i molt. Es va fer un jove amb una barbeta pèl-roja i una panxa grossa. I sobre la panxa hi portava una cadena d'or. Era un home ric, en Beni. Va ser el fill d'un home ric i avui és ell mateix ric.

Un dia ens vam trobar en el tren. El vaig reconèixer pels ulls de patata, com de peix, i per les dents separades. Feia molt de temps que no ens vèiem. Ens vam abraçar i ens vam besar i vam començar a parlar sobre els bons, estimats i dolços anys de la infantesa i de totes les beneiteries d'aquell temps.

—Te'n recordes, Beni, d'aquella Hanukkà, com jugàvem al virolet? Cada vegada et sortia una guímel!

Vaig clavar un cop d'ull al meu Beni. Es va tornar marró i blau de tant de riure. Es va agafar per les bandes i es va caragolar fins a no poder més.

—Que Déu sigui amb tu, Beni! De què t'ha vingut aquesta explosió sobtada de riure, Beni?

—Ai! —em va fer amb un moviment de mans—. Ves per on, amb el teu virolet! Allò sí que era un bon virolet! Quina mena de virolet! Era un pastís fet amb bon greix! Una coca de bones panses! Amb aquell virolet era difícil de perdre. De qualsevol forma que caigués, sempre queia —ha! ha! ha!— en la guímel!

—I doncs, quina mena de virolet era, en Beni?

—Era —ha! ha! ha!— era un virolet que només tenia —ha! ha! ha!— guímels —ha! ha! ha!

3. Reflexions sobre l'art literari

La narració que acabem de traduir conté en síntesi tots els elements que defineixen l'art literari de Šolem Aleychem. Penso que en realitat els centenars de narracions que va escriure són estergides a partir dels elements que trobem representats en aquesta obra de manera emblemàtica. Les seves narracions són, podríem dir, «variacions Goldberg» d'un microcosmos compost per un món jueu (recordat) narrat en una llengua que n'és l'expressió privilegiada: la *mame-lošn* (מאַמע־לשון) ('llengua materna'). El text és la manifestació literària del qui vol fer riure potser perquè ja se li han acabat les llàgrimes per plorar. La història és una explosió de paraules i de records que sembla que s'encalcin els uns als altres, de manera impetuosa. Qui el llegeix a vegades té la sensació que la narració en ídix no ha de parar, perquè si s'acabés, aquell món, que sols es pot expressar genuïnament en aquella llengua, desapareixeria.

El món jueu s'expressa en una llengua que en algun moment va ser anomenada «el jueu».[61] Šolem Aleychem, en el prefaci adreçat «al lector» de les seves *Històries ferroviàries* (1909) (אַייזענבאַהן-געשיכטעס), parla de l'ídix-*jargó* (זשאַרגאָן). Cal entendre'l bé. *Jargó* aquí no significa 'argot' o 'llenguatge especialitzat', ni 'parla incorrecta, deformada o incomprensible', sinó 'la *nostra* parla', la de la vida de la nostra gent jueva. L'hebreu és la llengua de l'estudi i de la pregària, la llengua per a escriure coses «sàvies», però per a parlar de jocs, d'entremaliadures, per a parlar amb la mare, això sols es pot fer en ídix. I això és el que fa que aquestes narracions arribin fins a l'ànima de les persones jueves, perquè posseeixen la màgia de fer present un món que ja no existeix, sigui

61. L'edició de l'any 1891 del diccionari ídix-anglès d'Alexander Harkavy porta el títol sorprenent de *Complete English-Jewish dictionary* (Nova York, Hebrew Publishing Company).

perquè els anys han passat i la infantesa ja és irrecuperable o bé perquè molts de jueus van haver d'abandonar els seus països d'origen de l'est d'Europa, on cada vegada aniria essent més difícil viure, i des de la llunyania, en terres del continent americà, amb la lectura podien recuperar el paradís perdut d'aquells poblets abandonats i, poc després, exterminats.[62]

El món jueu de l'*štetl* ('llogaret') és un microcosmos. La resta del gran món queda com una imatge llunyana: només el sol, quan va a la posta, n'il·lumina el campanar. Es tracta d'un món on passen coses, és clar, com la història del desgraciat que ha caigut en mans d'uns bandits i que és miraculosament salvat per l'aparició d'un policia rural; fins i tot, en alguna ocasió escadussera els nens jueus juguen amb els גויישע שקצימלעך que hem traduït per els «bergantells no jueus». En realitat, el mot שקץ – שקצים (*škótsim*) és un mot que diu i no diu. El diccionari de Niborski-Vaisbrot el defineix de manera un xic elusiva com a «*péjor*. garçon non juif; jeune homme insolent, voyou ('trinxeraire, pòtol'); polisson; personne qui ose dire aux puissants leurs quatre vérités», però Harkavy, en el diccionari de 1898, contemporani, doncs, de Šolem Aleychem, ens fa saber moltes més coses: «1) reptile, creeping animal; 2) abominable thing; 3) gentile boy» i afegeix una explicació (insòlita en la seva obra), en lletra cursiva, a continuació d'aquesta tercera accepció: «שקץ, in the meaning of 'gentile boy,' originally was, but is not now any more, an opprobrious name». El bon lector, doncs, ja intueix la nebulosa de caire oprobiós que entenien els lectors originals del nostre autor quan llegien *goyiše škótsimlech* per a referir-se als «altres» vailets, els qui no eren jueus (i, de retruc, al «seu» món).

El món jueu defineix la vida en tots els aspectes: el pas del temps a través de les grans festes i els menjars que les caracteritzen (Pasqua i els pans àzims; Cabanyelles i el poncem; la Dedicació o Hanukkà amb els *latkes* i el greix d'oca); la vida quotidiana transcorre entre l'escola i la casa de pregària; l'escola elemental consisteix a llegir el Pentateuc en hebreu i a traduir-lo mot per mot a l'ídix, amb una cantarella permanent; els infants juguen amb botons, garrofes i trempaplomes; fan entremaliadures molestant animals (bocs i gats) i atupant els altres vailets; les lectures són el Pentateuc amb les diverses seccions que es reciten setmanalment en el culte sinagogal, el Càntic dels Càntics, els

62. L'obra de Gérard Silvain i Henri Minczeles, *Yiddishland*, París, Hazan, 1999, conté un recull molt extens i impressionant d'imatges (fotografies i postals) que permeten «veure» l'aspecte d'aquelles persones i d'aquells llocs i maneres de viure.

capítols dels pares —l'únic tractat sapiencial del codi legislatiu que és la Mixnà—, l'Hagadà de Pasqua i diversos salms; el món religiós és omnipresent (els rulls de les temples, la quipà, el tal·lit, les filactèries, l'arca sagrada a la sinagoga, la circumcisió, les pregàries —*maariv, qaddix*—, la benedicció de les candeles); una antropologia singular (la mala inclinació humana i el diable que actuen en les decisions de la vida quotidiana; el mal d'ull, que cal esquivar; l'escopinada a terra per a conjurar els presagis d'un malson).

És un món compost de persones en què el paisatge és pràcticament sols un decorat que els acompanya (els banys a l'estiu, les patinades sobre el gel a l'hivern, el vent que xiula i que entra dins les cases).

Les persones que llegeixen Šolem Aleychem se senten interpel·lades tot sovint, com si dialoguessin amb l'autor: «què en dieu?; nens jueus…; ja heu entès…»; com si aquells גוטע ליעבע זיסע קינדער יאָהרען («bons, estimats i dolços anys de la infantesa») tornessin a fer-se presents a través de la màgia de la narració. Tot, però, es troba embolcallat d'un aire que traspua tristesa. El narrador s'anomena a si mateix «el fill de la viuda»; això, sota l'aparença d'una dita desenfadada, amaga un pregon sentiment de pèrdua que no es pot arribar a formular amb paraules («quina persona havia estat el pare?»).

Tot plegat ens permet intuir la raó per la qual les narracions de Šolem Aleychem van ser tan llegides i estimades per les persones que podien llegir la llengua en què van ser escrites —l'ídix—, especialment en terres llunyanes dels llocs d'origen de l'est d'Europa, sobretot als Estats Units d'Amèrica: aquestes paraules «feien» un món que, pel fet d'existir sols en el record, havia esdevingut màgic. Deu ser allò que —en un context que no té res a veure amb la nostra narració, però que segurament formula una veritat universal— evocava Don Toni de Bearn, el personatge de *Bearn o la sala de les nines* (1956; 1961), de l'escriptor mallorquí Llorenç Villalonga: «Bearn sabé somriure per espai de vint-i-dos anys: una eternitat. Avui que ja el mir d'enfora, és quan comprenc que era un paradís, perquè en aquest món no hi ha més paradisos que els perduts.»[63]

63. L. Villalonga, *Bearn o la sala de les nines*. Barcelona, Club Editor, 2002, p. 126.

Bibliografia selecta

Dauber, Jeremy. *The worlds of Sholem Aleichem*: *The remarkable life and afterlife of the man who created Tevye*. Nova York: Schocken, 2013.

Erlich, Victor. «A note on the monologue as a literary form: Sholem Aleichem's *Monologn*; A Test Case» En: Dawidowicz, Lucy S.; Weinreich, Max. *For Max Weinreich on his seventieth birthday*. The Hague: Mouton, 1964, p. 44-50.

Frieden, Ken. *Classic Yiddish fiction*: *Abramovitsh, Sholem Aleichem, and Peretz*. Nova York: State University of New York Press, 1995.

Miron, Dan. *The image of the shtetl and other studies of modern Jewish literary imagination*. Syracuse, N. Y.: Syracuse University Press, 2000.

Roskies, David. *A bridge of longing*: *The lost art of Yiddish storytelling*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

— *Against the apocalypse*: *Responses to catastrophe in modern Jewish culture*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984.

Wisse, Ruth R. *Sholem Aleichem and the art of communication*. Syracuse, N. Y.: Syracuse University, 1979.

— *The modern Jewish canon*. Nova York: Free Press, 2000.